

A HÁRS SZEREPE SOMOGY MEGYE DOMBVIDÉKI ERDŐIBEN

SZÁNTÓ GÁBOR

A fatermesztés több évtizedes folyamatában az adott termőhely potenciális fatermő képességének és az ökológiai érdekeknek legjobban megfelelő célállományokkal történő erdőfelújítás eredményes végrehajtása — az állomány felhozása — a legnehezebb erdészeti feladatok közé tartozik.

Erdősszakembereink jól ismerik, hogy adott termőhelyen milyen célállomány létesítése a legkívánatosabb és lehetőségeiken belül mindent meg is tesznek nagy faproduktumú, de a természetszerű erdőkhöz is közel álló, elegyes, több szintű faállományok létesítésére és fenntartására. Am cselekvésük irányát nagyon sok tényező befolyásolja, mindenekelőtt az erdőművelésnek a vállalaton belül jelentkező súlya, az adott évre vonatkozó gazdaságossági kérdések. Ezért folyamatos, jelentős erőfeszítésekre van szükség, hogy az erdőfelújításaink kívánatos és valóságos állapotának harmóniája biztosítható legyen.

Nem célom, hogy Somogy megye erdőművelési tevékenységének összes problémáival foglalkozzam, csupán a hársfajok elég bonyolult szerepét kívánom elemezni.

Az 1970. évi erdőleltár adatai szerint Somogy megye fával borított erdőterületéből 3370 ha, 2,8% — a bükkal azonos — volt a hárs részaránya. Ez látszólag jelentéktelen volumen, mégis sok gondot okoz, mert kétharmada a Zselic-ségben, mintegy egyharmada a külső-somogyi dombvidéken, kisebb része pedig a déli Pannon-hát somogyi területein található, ezért az egyes erdőgazdasági tájakon teljesen eltérő súllyal szerepel.

A vizsgált terület nagyságát, tájankénti és korosztályonkénti megoszlását az 1. táblázat tartalmazza.

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy a három somogyi dombvidéken vizsgálat alá vont 5857 db erdőrészlet 40 958 ha összes területe dombvidékenként közel azonos nagyságban oszlik meg, de az üzemtervekben a hársseleggyel leírt erdőrészletek száma a Zselic-ségben eléri a negyvenhárom százalékot, míg a külső somogyi területen csak húsz, a déli Pannon-hát somogyi részein pedig hét százalék. Ez mindenképpen a termőhely jelentős különbözőségére is utal, amely a hárs fafajok változásában is tükröződik. A Zselic-ségben az ezüsthárs, a külső-somogyi dombvidéken az ezüsthárs mellett már jelentős a kis levelű és nagylevelű hárs előfordulása, míg a déli Pannon-hát vizsgált területein a kis levelű és a nagylevelű hárs van túlsúlyban. (A táblázatokban feltüntetett adatok kivétel nélkül az 1982-ben is érvényes üzemtervek felvételi évének állapotát tükrözik.)

A hárs fafajoknak a vizsgálat alá vont, erdőgazdasági tájankénti redukált területét, az egyes korosztályokban a hársseleggy százalékos megoszlását, a 2. táblázat tartalmazza.

Adataiból kitűnik, hogy a hársra redukált területeken belül az 1—40 éves korosztályokban található a déli Pannon-hát somogyi területein a hárs terü-

A vizsgálat alá vont terület

Megnevezés	Kiterjedése	Korosztály megoszlása	Erdőrészlet száma		1—10 11—20 21—30 31—40 41—50 51—60 61—80 81— százalékos hárseléggel szereplő erdőrészetek							
			összesen	ebből hárs-elegyes	mennyisége							
	ha	év	db	db	%	d	a	r	a	b		
Déli Pannon-hát		1—20	897	50	6	37	13	—	—	—	—	—
		21—40	695	55	8	32	18	3	1	1	—	—
	13 342	41—60	373	14	4	9	3	1	1	—	—	—
		61—80	316	19	6	12	6	—	1	—	—	—
		81—	175	28	16	23	4	1	—	—	—	—
		együtt	2456	166	7	113	44	5	3	1	—	—
Külső-Somogy		1—20	599	115	19	44	33	16	8	3	3	7
		21—40	505	107	21	33	22	13	19	7	7	3
	12 641	41—60	225	60	27	21	17	15	3	3	1	—
		61—80	249	32	13	19	6	4	2	1	—	—
		81—	57	8	14	6	1	1	—	—	—	—
		együtt	1635	322	20	123	79	49	32	14	11	10
Zselicség		1—20	565	212	38	70	57	58	14	6	3	4
		21—40	452	174	38	48	37	27	22	18	9	10
	14 975	41—60	276	140	51	51	25	23	16	13	9	3
		61—80	339	142	42	66	44	19	6	5	1	—
		81—	134	89	66	38	33	13	5	—	—	—
		együtt	1766	757	43	273	196	140	63	42	22	17
Mindösszesen		1—20	2061	377	18	151	103	74	22	9	6	11
		21—40	1652	336	20	113	77	43	42	26	16	13
	40 958	41—60	874	214	24	81	45	39	20	16	10	3
		61—80	904	193	21	97	56	23	9	6	1	—
		81—	366	125	34	67	38	15	5	—	—	—
		Összes:	5857	1245	21	509	319	194	98	57	33	27

letének 77, erdőrészeinek 66 százaléka. Ugyanezek a mutatók a külső-somogyi dombvidéken 72, illetve 69, a Zselicségben 51—51 százalékban jelentkeznek.

A 41—80 éves korosztályokban (a fenti sorrendnek megfelelően) már csak 16—20, 21—29, a Zselicségben pedig 41—37 százalékos az arányuk.

Ez a tény azt tükrözi, hogy a hárs megközelítően a 40 éves kor után erősen visszaszorul, s a jelenség a hárs célállományok létesítésének lehetőségeire és a természeti körülményekből fakadó korlátaira utal.

Megvizsgáltam a hárssal elegyes erdőrészeteket az egyes korosztályokban előforduló elegyarányuk alapján. Ennek tanulsága szerint a déli Pannon-hát somogyi területén az 1—20%-os hárs elegyarány az erdőrészetek 94, a külső-somogyi dombvidéken 63, a Zselicségben 62 százalékban fordul elő. A 21—40%-os elegyarány — a tárgyalt sorrendnek megfelelően — az erdőrészetek darabszáma szerint 5, 25, 26 százalékban jelentkezik.

A hárs fafajok megoszlása korosztály és elegyarányuk szerint

Megnevezés	A hársal egyes erdőrészek					1—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—80	81—
	korosztály megoszlása	hársra reduk. ter.	hárs fajl. fatöm.	mennyisége	megoszlása	százalékos hársleggyel előforduló erdőrészek számának a megoszlása az egyes korosztályokban							
	év	ha	m ³ /ha	db	%	%							
Déli Pannon-hát	1—20	34,9	59	50	30	74	26	—	—	—	—	—	—
	21—40	56,7	158	55	33	58	33	5	2	2	—	—	—
	41—60	13,6	280	14	9	64	22	7	7	—	—	—	—
	61—80	5,1	444	19	11	63	32	—	5	—	—	—	—
	81—	8,9	493	28	17	82	14	4	—	—	—	—	—
	együtt	119,2	180	166	100	68	26	3	2	1	—	—	—
Külső-Somogy	1—20	231,6	43	115	36	38	28	14	7	3	3	6	1
	21—40	424,6	189	107	33	31	21	12	18	6	6	3	3
	41—60	174,7	253	60	19	35	28	25	5	5	2	—	—
	61—80	61,0	285	32	10	59	19	13	6	3	—	—	—
	81—	10,3	354	8	2	75	13	12	—	—	—	—	—
	együtt	902,2	172	322	100	38	25	15	10	5	3	3	1
Zselic	1—20	385,7	44	212	28	33	27	27	7	3	1	2	—
	21—40	614,3	228	174	23	28	21	15	13	10	5	6	2
	41—60	501,4	327	140	18	36	18	17	12	9	6	2	—
	61—80	293,1	447	142	19	46	31	13	4	4	1	—	1
	81—	151,0	492	89	12	43	37	15	5	—	—	—	—
	együtt	1945,5	270	757	100	36	26	18	8	6	3	2	1
Mindösszesen	1—20	652,2	44	377	30	40	27	20	6	2	2	3	+
	21—40	1095,6	209	336	27	33	23	13	12	8	5	4	2
	41—60	689,7	308	214	17	38	21	18	9	8	5	1	—
	61—80	359,2	420	193	16	50	29	12	5	3	1	—	+
	81—	170,2	484	125	10	54	30	12	4	—	—	—	—
	Összes:	2966,9	237	1245	100	41	26	15	8	4	3	2	1

A vizsgálati eredmények alapján — Somogy megyében — megközelítően a negyvenéves kor fölött a hárs fafajokat nem lehet önálló állományalkotó fafajoknak tekinteni, mert igen kevés kivételtől eltekintve, az ettől idősebb állományokban a hárs már természetes úton ritkul.

Az ezüsthárs viszont rendkívül értékes elegyfája a zselici bükkösöknek, ahol a 41 év fölötti korú hársal egyes bükkös erdőrészek 45 százalékában 21—30%-os eleggyel szerepel, és bár csökkenő tendenciájú elegyarányban, a bükkal azonos kort ér el. Ezek Somogy megye legértékesebb ezüsthársas bükkösei.

Az viszont kétségtelen, hogy az alacsonyabb rendű fatermek tömeges céltermelésére, pl. papírfá, farostfa, elsősorban Külső-Somogyban kínálkozik bizonyos lehetőség a leszállított vágáskorral (40—45 év) kezelt hárs sarjerdőkben. Az ilyen sarjerdők tömeges létesítésének indokoltsága azonban jelenlegi ismereteink szerint még erősen vitatható, hisz itt is a bükk és a

1. ábra. Ságvár 9/c erdőrésztében a véghasználat után felverődő hárssarjak buján verődnek fel és néhány év alatt záródnak

kocsánytalan tölgy termőhelyének hárssal való hasznosításáról van szó.

A hárs célállományok létesítése körül kialakult vita alapjában véve abból fakad, hogy a hárs lényegében a bükkös termőhelyeken, a bükkal, kocsánytalan tölgyvel elegyben, két szélsőséges állományminőség közötti, sok átmenettel jelentkezik.

Vannak igen értékes, szép, elegyes hárssas-bükköseink és vannak igen gyenge minőségű, rendkívül elegyes hárssas sarjerdőink. De nincsenek jelentős kiterjedésben idősebb korú, jó minőségű, elegyetlen hárserdőink, noha az első világháború alatt és után keletkezett felújítatlan vágásterületeken keletkezett sarjerdők között ilyeneknek szép számmal kellett lennie.

A vizsgálat alá vont 5857 db erdőrészből, ezen belül a 1245 db hárssal elegyes erdőrészből összesen 68 db az olyan részlet száma, ahol a hárs elegyaránya eléri vagy meghaladja az ötvenegyet százalékot, de ezek között is csak 15 db a 41 évesnél idősebb állomány. Az összes erdőrésztetre vetítve tehát 2,6 ezrelék, a hárssal elegyes erdőrésztetre vonatkoztatva 1,2 százalék a 41 évnél idősebb és 51% vagy ennél magasabb hárs elegyaránnal szereplő, hárs célállománynak tekinthető részletek száma.

Mi az oka annak, hogy az ígéretesnek tűnő hárssarjak kiritkulnak, állományaik átalakulnak? Mindenekelőtt a hárssal az a biológiai tulajdonsága, hogy a számára megfelelő termőhelyen sarjra — az akáchoz hasonlóan — buján újul, ekkor még nem károsítja a vad sem, ezért a vad által állandóan visszarágott bükk- és tölgyeseket maga alá gyűri, beárnyékolja, ennek következtében a bükk és tölgy kiritkul vagy megsemmisül.

Másrészt a hárs rendkívül érzékeny a kéregsérülésekre és amikor a léces kort eléri, a szarvas kedvelt tartózkodási helyévé válik, a hárs kérgét rágja és hántja. Szinte egyetlen törzs sem marad épen. Ettől az időtől kezdődik a hárs ritkulása, mert a súlyos kéregsérülések miatt a hárstörzsek bekorhadnak és az elnövése ellenére, egy-két évtized alatt nagy számban kipusztulnak.

Ebben az időszakban kezdődik a faállomány kialakulásának — átfarmálódásának — újabb korszaka. Ha a kritikus időszakban maradt elegendő bükk,

2. ábra. A Zselicség jó növekedésű fiatal hársfaerdőinek tipikus kéregsérülései

tölgy és hárs, úgy kifogástalan szálerdő alakulhat ki. Ha a bükk és tölgy kevés, mert már kiritkult vagy természetes és mesterséges úton eredetileg sem biztosították a jelenlétét, úgy a hárs záródásától függően feljön a gyertyán, a cser és rendkívül elegyes — kevés kivételtől eltekintve —, a termőhelyhez mérten gyenge minőségű vagy kifejezetten rossz hárskeverék sarjerdők kialakulása az eredmény, ahol jó vagy jobb minőségű hárs csoportokat inkább csak mozaikszerűen lehet találni.

A hárs fajaj minőségét az 1970—1977. évek közötti nyolcéves időszak ki-termelésének tényadatai is jelzik. Ebben az időszakban Külső-Somogyban 19,7

3. ábra. Ságvár 10/a erdőrészletben gyertyános-tölgyes, bükkös sarjállományban lehangoló a hárs pusztulása

em³ vastagfából 15,2⁰/₀ volt a rönk és 40,1⁰/₀ a rostfa, míg a Zselicségben 69,4 em³ vastagfából 38,3⁰/₀ rönköt és 15,9⁰/₀ rostfát tudtak termelni.

A hárs célállományok — hárs sarjerdők — létesítése kétségtelenül a legkedvezőbb vállalati gazdasági megoldás lenne, de a rövid vágásfordulójú céltermelések kivételével a tartós fatermesztési érdekek miatt nem ajánlható az erdőfelújításnak ez az útja. Meg kell találni a módját akár vadkárelhárító kerítések építése útján is, hogy a megfelelő számú bükk- és tölgycsemete felhozása a kritikus időpontig biztosítva legyen, hisz ekkor számíthatunk értékes hársanyag-produkcióra is.

Célszerű lenne tudományos alapossággal megvizsgálni a hárskegyes fiatalosok legcélravezetőbb tisztítási eljárásait is, biztosítva a megfelelő számú bükk- és tölgyegyed szabad fejlődését, de sűrűn hagyva a hársat, hogy a kéreghántás ellenére is elegendő egészséges törzs maradjon a továbbfejlődéshez.

Néhány gondolat a nyárfatermesztésünk körül kialakult vitához

Az Erdő hasábjain figyelemre méltó — szakmai életünkben sajnálatosan ritkaság számba menő — vita alakult ki nyárfatermesztésünk néhány kérdésében. Ehhez kapcsolódóan érdemes egyes részleteket tovább elemezni a tisztán látás, ill. a helyesebb értelmezés elősegítése érdekében.

A vitában különbségtétel hangzott el a „hagyományos (erdőszerű)”, illetve az „ültetvényes (nem hagyományos)” nyárfatermesztési módok között. Ismételten hangoztatjuk, és ez alkalommal is nagyon határozottan le kell szögeznünk, hogy az ún. nemesnyárok termesztésében (a vita teljes egészében e körül folyik) az eredményességre való törekvést magába foglaló korszerűség csakis egyazon termesztési elvek, technológiák alkalmasságát engedi meg. Függetlenül a termesztővállalat kilététől, illetve *függetlenül attól, hogy az adott nyárást erdőterületen belül vagy máshol létesítik*. Ezeket a technológiákat a nyárfajták sajátos, ma már eléggé jól megismert tulajdonságai, igényei határozzák meg kötelezően, nem pedig az a körülmény, hogy a nyárfatermesztő pl. állami gazdaság vagy állami erdőgazdaság; a tőlük való eltérés egyaránt gazdálkodási hiba, bárhol következzék is be. Tapasztalataink sora igazolja, hogy a „hagyományos nyárfatermesztés” hangoztatása inkább egyfajta lörekvést takar a termesztéstechnológiai hiányosságok legalizálására; ezért elfogadhatatlan. Természetesen lehetnek különbségek a kezelések intenzitása tekintetében (pl. műtrágyázás elhagyása vagy alkalmazása), de a meghatározó alapkövetelményeket (pl. termőhelyigény kielégítése, talajművelés intenzitása, növény-szabályozás, növényvédelem stb.) illetően nem.

Kétségtelen, hogy az állami gazdaságok a nyárfatermesztés korszerű technológiáinak bevezetésében dicsőre méltóan kiemelkedő szerepet játszottak. A nyárfatelepítéssel járó egyes kezdeményezéseik (különösen a telepítési növény-tágítása tekintetében) a maguk idején a gyakorlatban valóban forradalmian merész újításnak számítottak. Hadd említsük azonban meg, hogy a tágabb telepítési növény alkalmazása szinte az állami gazdaságok kezdeményezésével egyidőben, a cellulóznyáras-telepítési program kapcsán más mezőgazdasági üzemekben, de egyes, az újdonság iránt fogékonyabb állami erdőgazdaságokban is előtérbe került. De az előzmények nélküli technológiai elemek bevezetése magában hordozta a későbbi problémák csíráit is. Részben éppen